

प रि शि ष्ठ
=====

- १] बागायतदार शेतकरी
- २] शेतमजूर वृध्द
- ३] वृध्द शेतकरी स्त्री
- ४] कोल्हापूर जिल्हयाचा नकाशा
- ५] अभ्यास क्षेत्राचा नकाशा
- ६] मुलाखत घेतलेल्या गावांची यादी
- ७] संदर्भ ग्रंथाची यादी

प्रकरण आठवे

बागायतदार शेतकरी वृध्द

अभ्यास क्षेत्रातील १०० शेतकरी वृध्दांच्या मुलाखती घेत असतांना व अभ्यास विद्याला अनुसरून त्या सर्वांशी विचार विनिमय करित असतांना सदर व्यक्ती अभ्यासकाला मेळली त्या व्यक्तीच्या परिघयातून व सखोल संविस्तर मुलाखतीतून संशोधकाचे असे मत बनले की भारतातील सुख वस्तू मानल्या जाणा-या किंवा बागायतदार या सदरात मोडत असल्याने आर्थिक सामाजिक व राजकीय दृष्ट्या प्रतीष्ठित समजल्या जाणा-या शेतकरी वृध्दांचा प्रतिनिधी ठरू शकेल अशी ही व्यक्ती आहे. फक्त नांव बदलून त्या व्यक्तीचा संपूर्ण आयुष्याची हकीगत व आजची आवस्था सदर प्रकरणात धोडक्यात मांडण्याचा प्रयत्न आहे. यातून भारतीय शेतक-यातील एका विभागाचे स्पष्टीकरण व्हायला मदत होईल किंवा त्याची सध्यास्थिती समजून येईल असे अभ्यासकाला वाटते स्पष्टीकरणाच्या सोयीसाठी सदर व्यक्तीचे नांव "क्ष" असे लिहिलेल्या आहे.

जन्म व बालपण :-

"क्ष" हा सध्या ८६ वर्षे वयाचा परंतु प्रकृतीने अजूनही धडधाकट असणारा शेतकरी वृध्द आहे. त्याच्या वयाची त्याच्या गांवा मध्ये षडअगदी थोडी माणसे शिाल्लक आहेत. एकाद्या शेतक-याला इतके आरोग्य पूर्ण आणि दिर्घ आयुर्मान मिळणे ही तशी दुर्मिळ व

अपवादात्मक बाब आहे. परंतु "क्ष" याला निसर्गाचे हे वरदान मिळालेले आहे कदाचित त्याचे कारण त्याचा बालपणातील परिसरातही असू शकते त्याचे वडील तसे छावू पिवून सुखी गृहस्थ होते बागायत नसली तरी त्या काळात पोटा पुरती जमीन ~~दोष्ट~~ होती "क्ष" च्या वडीलांना इतर चार मुले होती. अर्थात त्या काळात सव मुले शोतीतच असत त्याला मात्र त्यांच्या वडीलांनी थोडे शिक्षण दिले गावातील मास्तरच्या घरी जावून ३-४ वर्षे "क्ष" शिक्षण त्या नंतर त्याच्या वडीलांनी त्याला तालमीत घातले. तो एक नामांकीत पैलवान म्हणून गाजला वडीलांनी त्याच्या वयाच्या २५ वर्षा पर्यंत त्याला सर्व प्रकारे मोकळा ठेवून भरपूर खायला देवून चांगला पैलवान बनविले नियमीत व्यायाम निर्व्यसनी स्वभाव मुळात निसर्गाने दिलेले प्रकृतीचे वरदान या मुळे "क्ष" अजूनही धडधाकट आहे. त्याच्या पाठीमागचे सर्व चारही भावू म्हातारे होवून निघून गेले तरी तो अजून स्वतःच्या हातानी हरभरे फोडून खातो तांब्याभर काजे दूध या वयात पचवतो स्वतः गाडी झुमून तालुक्याच्या गांवी जावून येतो त्याच्या या निरोगी प्रकृतीचे रहस्य त्याच्या सुखी बालपणा मध्ये निर्व्यसनी स्वभावा मध्ये व नियमीत व्यायामा मध्ये आहे. हे त्याचेच स्वतः संशोधकाला सांगितले.

कौटुंबीक जीवन :-

तदकालीन प्रथे प्रमाणे २५ वर्षाच्या आतच "क्ष"चे लग्न झाले यथावकाशा सर्व भावू विभक्त झाले वडील वारले आणि सत्कारामावर

संसाराच्या जबाबदा-या पडल्या "क्ष" च्या आयुष्यातील एक उल्लेखनीय बाब म्हणजे त्याने 40 वर्षा पूर्वी आपल्या गावातील एका परजातीय सुस्वप्न तरुणीवर प्रेम केले ती तरुणी त्याच्या जातीतील नसल्यामुळे त्याचे हे प्रेम व प्रेक्षण त्यांच्या गावातच नव्हे तर सर्व परिसरा मध्ये गाजले त्यामुळे घरातून बाहेर आणि बाहेरून विरोधाचे प्रदळ उठले त्यामुळेच त्याचे भावू विभक्त झाले वडीलही छपले त्या गावातील दोन जमातीत पैर निर्माण झाले "क्ष" तसा जी हरी माणूस त्याने आपल्या पेलवान साधीदाराच्या पाठींब्याचे सर्व विरोध मोडून काढला आणि त्या तरुणीशी एका मंदीरा मध्ये आपल्या मित्रांच्या साक्षीने विवाह करून तो घरातून बाहेर पडून संसार करू लागला शेवटी वडीलांनी त्याला शेवटची ताकीद केली शापध घातली की त्यांच्या शाब्दासाठी जातीतील सखाद्या मुलीशी दुसरी लग्न करावे अन्यथा ते अन्न पाणी वर्ज करून प्राण सोडतील

~~संसार करून घ्यावे~~ आपल्या वडीलांच्यावर अत्यंत प्रेम होते त्यामुळे त्यांच्या अर्ह खातर त्याने दुस-या विवाहाला मान्यता दिली वडीलांनी आपल्या नात्यातील मुली मुलगी ठरवून त्याचे दुसरे आणि अधिकृत लग्न धुमधडाक्याने लावून दिले. त्या काळात कायदेशीर आणि नैतिक दृष्ट्याही या मध्ये कांही गैर नसल्याने दोन्ही बायकांना घरी आणून "क्ष" संसार करू लागला कुटुंब विभक्त झाल्याने जमीनीचे तुकडे पडले व "क्ष" च्या वाट्याला फारच थोडी जमीन आली.

दोन्हीही बायकांना मुलेहोवू लागली त्याच्या कुटूंबात
 छानारी तोंडे वाटू लागली जमीन अपूरी पडू लागली क्ष व त्याच्या
 दोन्हीही बायकांनी रात्रीदवस राबून आपला संसार उभा राहायला
 सुरुवात केली. वाटयाला आलेल्या जमीनीत त्यांनी विहीर काढली
 सुदैवाने विहीरीला पाणी लागले गावात उसाचा मळा करणारा "ह"
 हा पहिला शेतकरी होवून त्याच्या आयुष्याला क्लाटनीच मिळाली
 त्या तिघांचा राबण्याचा उत्साह वाढला भागातील एक आदर्श
 शेतकरी बागायतदार म्हणून त्यांचे नांव लोक घेवू लागले थोडी थोडी
 बचत करून आणखी जमीनी घेतल्या दोन्हीही बायका पासून त्याला तीन
 मुली व तीन मुले असे सहा अपत्ते झाली तीनही मुली त्याने चांगल्या
 घरातून लग्न करून दिले. पहिल्या दोन मुलांना प्राथमिक शिक्षण दिले
 आणि आपल्या हाताखाली घेतले तिस-या मुलाने त्याने तालुक्याच्या
 ठिकाणी इंग्रजी शाळेत घातले पुढे तो कोल्हापूरला जावून महाविद्यालयात
 जावून पदवीधर झाला दरम्यान शिवाजी विद्यापीठाची स्थापना झाली
 आणि त्या मुलाने एम.ए. घ्यायचे ठरवून विद्यापीठात प्रवेश घेतला
 अर्थ शास्त्राचा एम.ए. होवून तो मुलगा आज त्याच तालुक्याच्या गांवी
 असलेल्या महाविद्यालयात प्राध्यापक आहे.

पहिल्या दोन मुलांची "ह" ने आपल्या शेतीतून सोय लावली
 एका पाठोपाठ एक सा प्रमाणे तीन विहीरी काढल्या तीन घरे बांधली
 प्रत्येक मुलाला एक स्वतंत्र विहीर मळा घर अशी व्यवस्था दुर्दैवाने त्याची
 अंतरजातीय विवाहातील पत्नी दोन मुले झाल्या नंतर वारली तीच एक

मुलगा व एक मुलगी यांची जबाबदारी दुस-या पत्नीवर आली तो आपल्याला दोन्हीही पत्नींच्या बबतीत अत्यंत कृतज्ञ व समाधानी असल्याचे त्याच्या बोलण्यातून जाणवले. बायकांच्यातील भांडण त्याच्या घ्रात कधीही झाले नाही. असे त्याने व त्याच्या शोका-यानि अभ्यासकाला सांगितले. पहिली बायको वारल्या नंतर तिच्या मुलांना दुस-या बायकोने आई बनून वाढविले त्यांना कोणाताही दुजाभाव केला नाही त्याचा व त्याच्या दोन्हीही बायकांचे स्वभाव यामुळे हरे त्या कौटुंबिक सुसंवाद जमला असे इतर गावक-यांनी अभ्यासकाला सांगितले.

साप्ताहिक जीवन :-

क्ष गावा मध्ये कर्तबगार बागायतदार शेतकरी म्हणून नावास्मास आला त्याचे बळबळ वागणे चांगले नेतृत्वाचे गुण त्याच्यात उपजतच यामुळे महाराष्ट्रात ग्रामपंचायती सुरु झाल्या बरोबर जी ग्रामपंचायत ऋ गावात सुरु झाली त्यावेळी गावक-यांनी त्याची सरपंच म्हणून एक मताने निवड केली त्या वेळे पासून तो सतत सरपंच होता ५ वर्षा पूर्वी त्याने अपण होवून हे पद सोडले गावक-यांनी त्याच्या मोठ्या मुलाला सरपंच केले २०वर्षा पूर्वी इतर गावातून सहकारी सोसायट्या निघाल्या त्या वेळी आपल्या गावात विकास सोसायटी त्याने काढली अर्थात लोकांनी चेन्नरमन म्हणून त्यांचीच निवड केली २० वर्षे सखाराम ग्राम पंचायत व सोसायटी अध्यक्ष होता. गावचे नेतृत्व करताना त्याने कोणावरही अन्याय केला नाही कोणाचे गैर साय केली नाही उलट सर्वांच्या सतत

उपयोगी पडल्यानि गावाने त्याला व ज्याच्या मुलांना सतत मान दिला ५ वर्षा पूर्वी त्याने सोसायटी व ग्रामसंघायतीतून निवृत्त झाल्याची घोषणा रका समारंभात केली या समारंभाला तालुक्याचे आमदार आलेले होते गावच्या नेतृत्वाची धुरा आमदारांच्या साक्षीने सोडली पण त्याच समारंभात गांवकऱ्यांनी त्याच्या मोठ्या मुलाला आपला नेता म्हणून निवडले. आज त्याचा मुलगा केवळ गावचेच नव्हे तर तालुक्याचे सहकारी क्षेत्राचे नेतृत्व करीत आहे. "क्ष"च्या पुण्यायीने त्याला तालुक्यातील काही संस्थांचा पदाधिकारी होण्याची संधी लाभली तालुका पातळीवरील शेतकऱ्यांच्या मार्केट कमिटीचा तो आज अध्यक्ष आहे.

क्ष स्वतः माळकरी आहे. दर वर्षी दोन वेळा तो आपल्या जुन्या सर्वगड्यांना घेवून पंढरबुरला जातो त्याच्या अस्तित्वा मुळे गावात बु गुन्हेगारीचे व्यसनाचे प्रमूखण इतर गावा पेक्षा कमी आहे सर्वजन त्याला मान देतात त्याचा गावात अजूनही दबदबा आहे. सामाजिक व राजकीय दृष्टीने "क्ष" यशास्वी झालेला आहे.

पुढेदापकालीन आवस्था :-

क्ष च्या बालपणाचा कौटुंबिक जिवनाचा सामाजिक व राजकीय जीवनाचा यशास्वी चित्राट थोडक्यात वरील प्रमाणे रखाद्या कथा कादंबरीचा नापक ठरावा इतका आकर्षक आहे कोणा प्रतिभावात लेखकांचा संबंध आला असता तर त्याच्या जीवनावर रखादी ग्रामीण कादंबरी रचून लिहीली गेली असती संशोधक लेखक नसून समाज शास्त्राचा विद्यार्थी असल्यांनी सध्यास्तीची सत्य वस्तुस्थिती शोधण्याचा प्रयत्न करणे

सहायक आहे हा वे वृद्धदापकालीन जीवन सुखी व समाधानी नांही अशक्ति संशोधकाची छात्री झाली आहे. त्याची सख्खती आयुष्याच्या अर्ध्यावर सोडून गेली दुसरी पत्नी दिर्घ आजाराने परवा नुक्तीच वारलीद्वया दिर्घ आजारात तिचे जे हाल झाल्ये त्याने पाहिले ते हा हा वृद्धदापकाळी अनंत यातना देणारे ठरले संधी वाताने त्याची पत्नी दहा वर्षे आंधरुणाला छिळून होती त्याची तिन्हीही मुले विभक्त झाली विभक्त होतांना या दोन वृद्धांची जबाबदारी दावापाणी कोणी तयारी दाखविली नांही गांवची पंचकी करण्याचा हा च्या मुलांनी औपचारिक भाषा सुरु केल्याने त्याने व त्याच्या पत्नीने स्वतंत्र रहण्याचा निर्णय घेतला शेवटी त्याच्या प्राध्यापक मुलाने आपल्याकडे त्या दोघाने ठेवून घेण्याची तयारी दाखविली हा ने आपले घर सोडून तालुक्याच्या ठिकाणी प्राध्यापक मुलाकडे जाण्यास नकार दिले त्या मुळे प्राध्यापकाला वाटणीला आलेल्या घराच्या भागा मध्ये दोन व्य पतीपत्नी राहू लागले त्यांच्यासाठी उरलेल्या दोन मुलांनी वर्षाला पोटगी दाखल देण्याचा ठरलेला छर्चही दिला नांही त्याने त्यांच्याकडे तो कधीच मागीतला नांही.

वृद्ध पत्नीला घेवून प्राध्यापक मुलाने केलेल्या मेहरबानीच्या स्वस्मातील मदतीवर त्याच्या शेतातील घरी हा व त्याच्या वृद्ध आजारी पत्नीने इहा वर्षे काटली शेजारी असलेल्या त्याच्या दोन्ही ही मोठ्या मुलांनी किंवा त्यांच्या बायकांनी त्यांची चौकशी देखील केली नांही प्राध्यापकाच्या अहशक्ति घरातून नोकराने आणलेल्या डब्यावर त्यांनी दिवस काढले पण शेजारी राहणा-या तालुक्याचा पुढारी असलेल्या म्याच्या

मुलाने किंवा नातवानी या म्हाता-याची चौकशी केली नाही चौकशी
केल्यास जबाबदा-या पडतात ही त्यांची व त्यांच्या बायकांची समजूत

गेल्या वर्षी क्षणी पत्नी वारली त्याची उरली सुरली सोबतीन
गेली संश्लेषक स्वतः त्यावेळे त्याला धर देण्यासाठी गेला असतांना तो
म्हणाला " साहेब माझी बायको देवाच्या गुणाची होती सवतीच्या मुलाना
आपलीच मानून सांभाळ केला मलाही सांभाळले पण तिच्या मुलांच्या
वागण्याने शोवटी ता खपली स्वतः हाताचा पाळणा आणि डोक्याचा
दिवस कसून आम्ही वाटपलेली मुले आमच्याशी अशा का वागली हे
त्या अडाणी विचारीला कधीच समजले नाही. आम्ही मिळवलेली जमीन
आमच्या समोर आमच्या मुलांच्या मालकीची झाली आम्ही बांधलेला घर
त्यांनी घेतली व आम्ही कोप-यात गेलो आमचे मुलांच्या बाबतीत कांहीच
चुळले नाही त्यांना शिकवले त्यांना आर्थिक दृष्ट्या सुस्थिर केले गावात
तालुक्यात प्रीतिष्ठा दिली तरीही आज आम्ही निराधार आहोत आमची
व्यथा बाहेर बोलता आली नाही कारण आम्ही घराण्याची प्रीतिष्ठा
सांभाळली पाहिजे आम्ही मानाचे जगण्याची मानानेच भरणार माझ्या
दुखाचे मला कांही वाटत नाही पण माझ्या बायकोचे हाच मला विस्तरता
येत नाही आज सका पंढरीच्या विठोबा शिवाय कोणीच मला माझे
वाटत नाही किंवा मी कोणाला आपले वाटत नाही असे का व्हावे?
आम्हा वृद्ध शेतक-यांना असे बडबड्याबडे वारसानीच बेवारसी का ब्रह्मचर्य
बनवावे याच्यावर कांहीच आण नाही काय?

प्रकरण नववे

शेतमजूर वृद्ध :-

भारतातील शेती मध्ये जे श्रमिक आहेत त्या मध्ये शेतमजुरांचे प्रमाण कोठ्यावधीने आहे या संदर्भातील आवश्यक बाबींची चर्चा या पूर्वी आवश्यक प्रमाणात आवश्यक ठिकाणी केली आहे. या मजूर समाजा या प्रीतिनीधी ठरू शकेल अशी एक व्यक्ती अभ्यासकाला संशोधन क्षेत्रात भेटली त्या व्यक्तीचा जो जीवन पट संशोधकाच्या समोर आला त्यावरून त्या भारतीय शेतमजुरांची आजची आवस्था स्पष्ट होईल तदर व्यक्तीची माहिती पूर्ण पणे सत्य असली तरी स्पष्टी करणा साठी त्या व्यक्तीचे नाव "क्ष" असे कल्पिलेले आहे.

जन्म व बालपण :-

"क्ष" चा जन्म मर्डीहंगलज तालुक्यातील हजारभर लोकवसती असलेल्या एका गावात ६५ वर्षा पूर्वी एकामागास वर्गीय महार कुटुंबात झाला त्याच्या वडीलांना दोन मुले होती दोघांचाही जन्म वडील ज्याच्या घरी चाकरीला होते त्या पाटलाच्या शेतातील घरातच झाला गावा पासून पाटलाचे उसाच्या मळ्याचे हे शेत दोन कि.मी.अंतरावर हिरण्यकेशी नदीच्या काठी आहे. चाकरमान्याची मुले म्हणून "क्ष" आणि त्यांच्या मोठ्या भावाचे बालपण त्याच शेतात गेले. आणि पथावकाश ते दोघेही त्याच शेतात काम करू लागले वडीलांच्या लग्नासाठी "क्ष" च्या आजोबांनी जे कर्ज काढले त्याच्या व्याजात दोन वेळच्या जेवणा खर्चा मध्ये

हे कुटुंब पाटलाच्या मळ्यात काम करीत होते. मध्ये आणखी थोडा पैसा पाटलिल देत असे. पण त्यांच्या नांवावर कर्ज म्हणून निरक्षर मोठ्या मुलाचे "क्ष" च्या वडीलांनी पाटीलाकडील शोपांघशोहे कर्ज घेवून लग्न केले. कर्जाचा आकडा आणखी वाडला त्यामुळे घरातील माणसांची म्हणाजे मजुरांची संख्या वाटली तरी "क्ष" चे वडील पाटलाकडे जादा मजुरी शाकले नांहीत उपकाराच्या ३ ओढ्या खाली सर्व चालले.

कौटुंबीक जीवन :-

दिवस असेच चालले असतांना "क्ष" च्या घरात एक महत्वाची घटना किंवा दुर्घटना घडली त्याचा मोठा भावू अचानक घरातून नांहीसा झाला पाटलाने तो गोव्याला गेला आहे व अपत्याकडून पैसे घेवून गेला आहे असे सांगितले. भावाची बायको देखील पाटलाच्या बोलण्याला दुजोरा देत होती ती दोघे सोडता इतर कोणाचेही तो कोठे व का गेला हे माहीत नव्हते नंतर दर तीन चार महिन्यांनी गोव्यांतून एक पत्र येत असे " मी बरा आहे पुढच्या वर्षी येतो "असाच मजकूर त्यात असे. चार षाच वर्षांच्या काळ निघून गेल्या नंतर मात्र "क्ष" ला संशय आला त्याने ती सर्व पत्रे बावातील एका मास्तरला दाखवला आणि मग छरे बींग बाहेर पडले। सर्व पत्रावर फक्त गडीहगलजेच शिक्के होते याचा अर्थ ही सर्व पत्रे गोव्याहून गडीहगलज हूनच पाठीवली जात होती ही काय भानगड असावी? याचा खुलासा मास्तराला बरोबर झाला "क्ष" च्या मोठ्या भावाला जी दोन मुले झाली होती ती एकाला पाटलाने शाकले घातलेली

होती व ती उमे वृभ पाटलाच्या चहरेपट्टीची जुळणारी होती गावातही थोडी कुजबुज होतीच क्ष या भावू गोप्याला गेला नव्हता तर आपले भिंम बाहेर पडू नये म्हणून पाटलाने रात्री मारेकरी घालून त्याचे तुकडे पोत्यात भरून विहरण्यकेशीच्या भरलेल्या पुरात सोडून दिलेले होते।

या नंतर माझ मास्तराने क्ष ला साखळ केले दक्ष" पाटलाच्या शेतावरून आपल्या महारवाड्यातील झोपडीत आला म्हातारा व भावाची बायको मात्र शेतावरच राहिली कारण पाटलाचे उपकार असल्याने त्याची बडे मर्जी त्यांनी मोडली नाही भावाच्या बायकोची ती मुलेही बधावकाशा पाटलाच्या शेतात राबू लागली पण "क्ष" ने मात्र तेथून बाहेर पडून आपला संतार वेगळा धाटला लव्ज केले मुले होवू लागली दररोज निरनिराळ्या लोकांच्या शेतात जावून तो पोरा बाळाचे पोटे भरू लागला

संशोधकला ती भेटला त्यावेळी त्याचे वय ६५ वर्षाचे होते.

त्याचे आपले सर्व कर्म क्हाणी संशोधकला सांगितली ७-८ पोरांचा संतार त्यांची लग्ने हे करत असतांना त्याची क्हाणी केविलवानी अश्वस्था झालेली आहे सांगितले मिळणा-या मजुरीत भागत क्से नाही मजुरी नेहमी मिळत नाही मुंबईला व इचलकरंजीला गिरणीत दोन मुले कामावर आहेत पण त्यांची लग्ने झाल्या बरोबर इकडे येत नाहीत. पैसे पाठवत नाहीत उलट त्यांच्या लब्जाला काढलेले कर्ज आपल्या डोक्यावर बसलेले आहेत. वगेरे सर्व दुखे त्याने संशोधकाकडे बोलून दाखविली.

वय झाल्यामुळे आता जर कामे होत नाहीत खने वजन उचलावी लागणारी कामे करतांना पाय लटके पडतात डोक्याला अंधारी येते छातीत वरचेवर दुखत असते. भात्या प्रमाणे छातीला धाप लागते छातीत कळावाटल्यानंतर अंगभर दरदरून घाम येतो. हे रोकत असतांना संशोधकाच्या मनात अशुभ्माल चुक्युक्ली । मुलाखत अवरती ती घेवून उठत असतांना संशोधकाने दहा सयाची नोठ "क्ष"च्या हातात ठेवून ४ उद्या गर्डीहग्लजला घेवून छातीच्या डॉक्टरला दाखव इतकेच सांगून संशोधकाने त्याचा निरोप घेतला.

या घटनेला आठ दिवस लोटले एके दिवशी संध्याकाळी संशोधकाच्या एक विद्यार्थी घरी पळत आला त्याने सांगितले " कॉलेजच्या रस्त्यावर असलेल्या मध्यभागी एक म्हातारा शेतकरी मसून पडलेला असून त्याच्या हातात डॉक्टरने ओष्याची जी यादी दिलेली आहे त्यावर त्याचे नांव "क्ष" कांबळे रा. मोजे हस्तीपूर असे लिहलेले आहे सर, तेच तुमचे गांव असल्याने मी तुमच्याकडे धावत आलो कदाचित "क्ष" कांबळे तुमच्या गावचा असेल? " संशोधकाने सुस्कारा सोडत "क्ष" ला मनोमन निरोप दिला आणि त्याचा थंड होत जाणारा देह टॅक्सीत घालून नेहून पोहचवला गाडीतून "क्ष" चे बरोबर गावाकडे पोहचत असतांना संशोधकाच्या मनात अनेक विचारांनी अफोशा सुरु केला असे किती "क्ष" भारतात असतील ? असे किती जनांचे मोठे भावू गोव्याला म्हणून सांगून पोत्यात घालून नदीत टाकले जात असतील? अशा किती "क्ष" कांबळेना ६५ च्या वर्षी

हृदय रोगाचे झटके छात असताना कामे करावे लागत असतील ? त्या दिवशी दुपारी "क्ष" दवाखान्याला आला त्या दिवशी सकाळी देखील तो लहान्याप्ये कामावर मजुरीने गेलेला होता. त्याचे छातीत तीव्र कळा आल्याने संशोधकाने दिलेले दहा सपे घेवून तो डॉक्टरकडे आला डॉक्टरने हालचाल करू नका असे सांगितले असतानाही त्याची नजर चुकवून संशोधकाला भेटल्यासाठी तो कॉलेजच्या रोखाने तो येत होता पण तो तेवढा पल्ला तो गाठू शकला नाही आता संशोधकाला तो कधीच भेटणार नाही.

